

Педагогічна риторика як об'єкт наукового дослідження

З розвитком процесів гуманізації та демократизації в українському суспільстві закономірно поживається науковий інтерес до загальної риторики, її теорії і практики, яка формує думку, мовленнєву майстерність, морально-етичні почуття, виховує мовно-естетичний смак. Проблеми ж сучасної *педагогічної* риторики (загальної і фахової) у вітчизняній школі та ВНЗ потребують більшої уваги. Над ними працюють А. Габідулліна, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, О. Караман, Г. Клочек, С. Мартиненко, А. Мацько, В. Нищета, С. Омельчук, Ю. Романенко, Г. Сагач та ін. Зокрема, А. Нікітіна в монографії "Педагогічний дискурс учителя-словесника", услід за О. Мурашовим, зазначає, що педагогічна риторика дає змогу застосовувати оптимальні мовленнєві технології, творчо використовувати їх так, аби мовлення досягало поставленої мети й було організовано відповідно до завдань і надзавдань педагогічної діяльності, щоб через грамотну організацію спілкування можна було досягти справжнього професійного успіху й самореалізації [16, с. 126]. А. Курінна пропонує методичні рекомендації до спецкурсу "Виховання словом: лінгвориторичний аспект педагогічної взаємодії", мета якого – підвищення комунікативної грамотності та культури педагога засобами педагогічної риторики в системі професійної підготовки керівників освіти, фахівців з виховання й додаткової освіти дітей, учителів, методистів [11, с. 33]. Важливість окресленої проблеми зумовила те, що у 2007 році в межах наукового семінару "Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки" розглянуто роль педагогічної неориторики у формуванні комунікативної компетентності сучасного викладача, красномовство викладача як передумову успіху його діяльності, комунікативні стратегії педагогічного дискурсу та інші питання [22]. У 2015 році К. Климова провела Всеукраїнську науково-практичну Інтернет-конференцію "Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі" на базі Житомирського державного університету імені Івана Франка. За матеріалами цієї конференції, І. Дроздова, наприклад, розробляє питання формування риторичної компетентності майбутніх інженерів-педагогів, дослідниця виходить із того, що основними

показниками сформованості риторичної особистості викладача інженерно-технічного профілю дисциплін вищої школи є довершені риторичні вміння, досвід спілкування, комунікативні риси характеру, гуманістичні цінності, високі професійні ознаки [7, с. 48–49]. Незважаючи на очевидний інтерес учених до питань педагогічної риторики, теорія проблеми розроблена недостатньо, а в навчально-виховній практиці розвивальний потенціал риторики педагога використовується неповною мірою. Натомість засобами педагогічної риторики можна вдосконалити професійну діяльність учителя, особливо словесника.

Відповідно до сказаного ставимо за *мету* розкрити суть і особливості педагогічної риторики, визначити сучасні підходи до її вивчення.

У публікаціях, присвячених проблемі переконливого мовлення педагога, термін "педагогічна риторика" використовується вченими по-різному – на позначення вузького (один аспект) і ширшого (два й більше аспектів) значення відповідного міжгалузевого поняття. Широке трактування педагогічної риторики охоплює її як науку, мистецтво, практику ефективного педагогічного мовлення, технологію організації культуродоцільного діалогового спілкування (Л. Горобець), технологію розвивального навчання, педагогічної творчості, інтенсивного шляху розвитку людини (О. Юніна) і т. ін. Зазначимо, що чітко виділити предмет дослідження педагогічної риторики навряд чи вдасться через його складність, цим можна пояснити й застосування дослідниками по кілька підходів до вивчення педагогічної риторики, один із яких, зазвичай, є домінуючим. До того ж, сам термін "риторика", як слушно зазначає А. Капська, ніколи не мав однозначного витлумачення. Дослідниця спрямовує увагу на те, що різні його інтерпретації сягають глибокої давнини, у якій простежуються два підходи до сприйняття риторики як виду красномовства: з одного боку, Платон, Сократ, Ісократ, Аристотель, Цицерон розвивали концепцію змістовної риторики, де серед головних компонентів була ідея; з другого боку, школа Квінтіліана розглядала риторику як мистецтво прикрашання мовлення. У розумінні А. Капської, риторика є наукою, а не мистецтвом [8, с. 34]. Розглянемо детальніше сучасні підходи вчених до педагогічної риторики.

За Н. Десяєвою, *педагогічна риторика* – це галузь знань про закономірності створення й умови ефективності

професійного публічного мовлення педагога. Основна мета педагогічної риторики – формування й розвиток мовної особистості майбутнього вчителя, який свідомо володіє засобами педагогічної комунікації для управління пізнавальною діяльністю учнів, їхнім особистісним розвитком, для організації професійного спілкування членів педагогічного товариства, для репрезентації професійних цінностей у публічному мовленні [18, с. 4]. У наведеному поясненні поєднано теоретичне бачення об'єкта дослідження й розгляд педагогічної риторики як навчальної дисципліни. Водночас лінгвометодичний антропоцентричний підхід до педагогічної риторики як навчальної дисципліни (її мети) посилює увагу до мовної особистості майбутнього вчителя-ритора й особистісного розвитку учнів засобами педагогічної комунікації.

Н. Десяєва зіставляє педагогічну риторику та академічну як розділи галузевої риторики й цілком слушно вказує на відношення взаємодоповнення між ними. Зокрема, зазначає, що багато закономірностей творення й сприймання мовлення, зверненого до учнівської аудиторії, які розглядаються в педагогічній риториці, пересікаються зі змістом академічного красномовства. Попри спільні компоненти змісту цих розділів галузевої риторики, академічне красномовство має свою специфіку, бо вивчає особливості мовленнєвої діяльності в академічному середовищі, тобто в науковому середовищі вишу. Одна з ознак академічного красномовства – реальна публічність. Саме публічні, тобто доступні усім охочим, публіці, лекції лягли в основу системи жанрів цього розділу галузевої риторики. У жанрах академічного красномовства також менше, ніж у жанрах педагогічної риторики, акцентується дидактичне спрямування мовлення. За Н. Десяєвою, цілі названих видів красномовства збігаються частково: мета впливового мовлення педагога – забезпечити розв'язання завдань виховання, навчання й освіти людини; мета академічного впливового мовлення – викласти матеріал доступно й цікаво. Про тісний зв'язок цих видів красномовства свідчить і той факт, що одне із завдань академічного красномовства й педагогічної риторики – це передавання адресату наукових знань, тому результати аналізу зразків академічного красномовства активно використовуються в педагогічній риториці [18, с. 11].

Про академічне красномовство як один із найдавніших видів ораторського мистецтва зазначає Г. Сагач. Дослідниця

розглядає шкільне красномовство в межах академічного. За її теорією, академічне красномовство поділяється на три види: 1) власне академічне (наукова доповідь, реферат, огляд, дискусія); 2) вишівське красномовство (лекція, цикл лекцій); 3) шкільне красномовство (шкільна лекція, розповідь, опис, бесіда тощо) [21, с. 118]. Схожу думку висловлюють С. Абрамович, М. Чікарькова, За їхнім поясненням, академічне красномовство – це ораторська діяльність науковця та викладача, що доповідає про результати дослідження або популяризує досягнення науки; сфера застосування його – шкільна (різних рівнів) та наукова аудиторія. Основні риси академічного красномовства – доказовість, бездоганна логічність, точність мислення, чітка, позбавлена двозначності, термінологія. Адаптувати матеріал до свідомості учнів допомагає використання різноманітної наочності, насамперед – із застосуванням технічних засобів. До жанрів академічного красномовства належать: наукова доповідь, наукове повідомлення, наукова лекція (вишівська та шкільна), реферат, виступ на семінарському занятті, науково-популярна (публічна) лекція, бесіда. С. Абрамович і М. Чікарькова також акцентують увагу на тому, що в сучасній школі переважають діалогічні форми викладання: наприклад, у західних навчальних закладах лекція давно втратила свою провідну роль [1, с. 110–112]. Отже, зі сказаного можна зробити висновок, що серед науковців є вчені, які розглядають поняття педагогічної та академічної риторики в комплексі.

Питання педагогічної риторики у зв'язку з академічною сучасні вчені, зокрема Л. Мацько, О. Мацько, порушують у контексті публічного красномовства [13, с. 197–200]. Педагогічній риториці як різновиду публічного красномовства притаманні такі характеристики: а) за тематикою й цілями вона багатоаспектна; б) за змістом педагогічне красномовство багатогранне та має важливе значення для суспільства й освіти; в) за формою вираження педагогічна риторика може бути усною чи писемною; г) за функціональним типом мовленнєва риторика педагога може бути розповіддю, описом, міркуванням або змішаного типу (на основі поєднання елементів названих типів мовлення); ґ) за різновидом усного мовлення – діалогом чи монологом; д) за характером мовленнєвої діяльності риторика вчителя є складною, тобто, з одного боку, підготовленою, а з іншого –

імпровізаційною; е) за характером ситуацій педагогічного спілкування вона може бути формальною чи неформальною.

Педагогічна риторика – міжгалузева дисципліна, що увібрала в себе сукупність міжпредметних аспектів. А. Михальська на тлі історії риторико-педагогічного ідеалу показує, що сучасна *педагогічна риторика* – це не стільки лінгвометодична дисципліна, спрямована на вдосконалення техніки педагогічного мовленнєвого спілкування й конструйована переважно на фундаменті теорії мовлення, скільки обґрунтована власною тривалою й давньою історією лінгвокультурологічна та педагогічна галузь теоретичного знання і практики, що має особливу, тобто риторико-філософську базу, особливий концептуальний апарат і методологію [15, с. 20]. Як бачимо, для А. Михальської, поза іншим, важливим є лінгвокультурологічний підхід до педагогічної риторики та її філософське підґрунтя.

А. Горобець, проаналізувавши три провідні російські підходи до педагогічної риторики (представників Московської школи – Т. Ладиженської, Н. Іпполітової, З. Смєлкової та ін.; А. Михальської; О. Юніної), виробила власну концепцію, в якій пропонує свій підхід до окресленої проблеми, дає своє розуміння "педагогічної риторики" як самостійної наукової галузі та навчального предмета, а також визначає завдання педагогічної риторики для немовних факультетів [6, с. 140]. У контексті сказаного важко погодитися з тим, що це самостійна наукова галузь, бо зміст її формувався під впливом різних наук, розвиток її залежить від надбань педагогіки, лінгвістичної риторики, логіки тощо. По суті, А. Горобець насамперед розвиває культурологічний підхід до педагогічної риторики та лінгвометодичний підхід до розуміння її предмета, зокрема зазначає: *педагогічна риторика* – це сфера людської культури, що включає в себе мистецтво, науку та практику переконливого, ефективного мовлення, обов'язково пафосного, модального, громадянського в різних жанрах педагогічного спілкування. Це мистецтво впливу на учня за допомогою красномовства. Це наука про умови й форми ефективної педагогічної комунікації. Вона відрізняється від інших галузевих риторик (судової, політичної, ділової та ін.) тим, що розглядає міжособистісні мовленнєві стосунки (вчителя / викладача / студента / учня) у сфері педагогічного спілкування, практику оптимізації їх, а також характеризується зверненням свідомості вчителя всередину свого "Я", на процес і продукт власної мовленнєвої

творчості, тобто рефлексійністю. Об'єктом педагогічної риторики є процес формування риторичної культури вчителя, предмет її – система принципів, прийомів, умов, моделей ефективного риторичного навчання вчителя як мовної особистості елітарного типу. Педагогічна риторика вивчає мовлення вчителя з погляду, по-перше, втілення думки у слово через аргументацію, вербальні та невербальні засоби, по-друге, риторичних категорій "логос", "етос", "пафос". Основна мета – формування комунікативно-розвиненої мовної особистості елітарного типу, яка усвідомлено й гнучко володіє мистецтвом пояснення, переконання, впливу, здатна до результативних виступів у різних видах і жанрах, до керування пізнавальною діяльністю учнів [6, с. 139]. В аналізованій концепції заслуговує на увагу диференційований підхід до педагогічної риторики: з огляду на те, що відсутність конкретного адресата педагогічної риторики є слабким місцем відомих риторик, Л. Горобець висловлює думку про необхідність розділити теми, проблеми й питання педагогічної риторики на загальні, які вивчаються студентами будь-якого факультету в педагогічному виші, і спеціальні, які безпосередньо спрямовані до майбутньої спеціальності (об'єктом спеціальної педагогічної риторики є процес формування риторичної культури вчителя конкретної спеціальності). Дослідниця вважає, що лише основні "риторичні" теми можуть бути загальними (базовими) на всіх факультетах у педагогічному виші, наприклад: "Культура спілкування", "Особливості усного і писемного мовлення", "Публічне мовлення та його особливості", "Роди і види публічних виступів", "Види мовлення"; а такі, як "Жанри усного і писемного мовлення", "Культура несловесного мовлення", "Види мовленнєвої діяльності вчителя", необхідно диференціювати залежно від специфіки фахової підготовки (словесники, загальна філологія; нефілологі-гуманітарії – історики, правознавці, учителі початкових класів, нефілологі-негуманітарії – фізики, математики, інформатики, технологи). Отже, на думку Л. Горобець, у створенні програм із педагогічної риторики ефективним є поділ матеріалів на два блоки: 1) загальна педагогічна риторика і 2) галузева, спеціальна, педагогічна риторика [6, с. 137–141]. У контексті проблеми такої диференціації Г. Клочек справедливо зазначає, що про розроблення так званих фахових риторик у нас (розуміємо – в українській науці та освіті) ще взагалі питання не стоїть, хоч цілком очевидно: кожна педагогічна спеціальність має свої особливості ефективного користування педагогічним –

навчальним і виховним – словом. Ідеться про важливість розроблення прикладної риторики для словесника, історика, математика, вчителя початкових класів [10, с. 7].

Ю. Пінчук, на основі осмислення положень Л. Горобець, О. Мурашова, А. Михальської, підкреслює, що *педагогічна риторика* – це теорія ефективної мовленнєвої комунікації у сфері педагогічного спілкування. Це наука про оптимальне, педагогічно доцільне й впливове висловлювання та спілкування. У контексті сказаного Ю. Пінчук спрямовує увагу на мовленнєву майстерність педагога й зазначає, що вона близька до мистецтва сценариста, режисера й актора. Особливості педагогічної риторики як навчальної дисципліни Ю. Пінчук чітко не виділяє й окремо не розглядає, хоча зазначає, услід за Л. Горобець, що об'єктом педагогічної риторики є процес формування риторичної культури вчителя, а предметом – система принципів, прийомів, умов, моделей ефективного риторичного навчання вчителя як мовленнєвої особистості елітарного типу [19, с. 62–64]. Лінгвометодичний антропоцентричний підхід до предмета педагогічної риторики і в теорії Ю. Пінчук, і в концепції Л. Горобець центрується на мовній особистості майбутнього вчителя-ритора.

Лінгвометодичний підхід до педагогічної риторики простежуємо і в науковій публікації К. Климової "Лекційне красномовство у підготовці майбутніх учителів-риторів до професійної діяльності", зокрема дослідниця зазначає: "риторизація не виключає, а навпаки – вимагає від викладача керуватися як загальнодидактичними, так і специфічними принципами навчання української мови у ВНЗ" [9, с. 27]. Названий підхід має місце й у лінгвометодичній теорії С. Мартиненко та Г. Бондаренка, які досліджують особливості підготовки майбутніх учителів початкової школи до мовленнєво-риторичної діяльності, зокрема досліджують використання метафори в риторизації пояснення навчального матеріалу учням початкових класів [12, с. 83]. За Г. Бондаренком, *педагогічна риторика* як різновид "часткової" риторики має забезпечити розв'язання проблеми формування комунікативної компетентності майбутнього педагога, оскільки дає змогу конкретизувати основні положення загальної риторики, продемонструвати специфіку використання правил риторики в реальній мовленнєвій практиці вчителя, вихователя, соціального педагога, визначити теоретичний і практичний аспекти оволодіння професійним мовленням [2, с. 5–6].

Лінгводидактичну інтерпретацію педагогічної риторики виявляє А. Габідулліна, спираючись на ідеї А. Михальської. У контексті дослідження навчально-педагогічного дискурсу А. Габідулліна зазначає, що студіює його не лише лінгвістика, а й лінгводидактика, зокрема педагогічна риторика. За А. Габідулліною, *педагогічна риторика* – це теорія ефективної мовленнєвої комунікації у сфері освіти. *Об'єктом* вивчення в педагогічній риториці є система професійно-педагогічних умінь учителя, що виявляються в мовленнєвій поведінці педагога. *Предметом* вивчення постає методика навчання доречному використанню мовних засобів активізації емоційно-інтелектуального потенціалу учасників навчально-педагогічного дискурсу. Методи педагогічної риторики орієнтуються на людину, що діє словом, як ключову фігуру мовленнєвої діяльності та передбачають спостереження за мовленнєвою діяльністю вчителя, проведення педагогічних вимірів, педагогічний експеримент із упровадження в навчальний процес системи риторичної підготовки фахівців, опитування, анкетування, тестування рівня підготовленості фахівців в освітній сфері і рівня сформованості їхніх риторичних знань. Специфічними риторичними категоріями є риторико-педагогічний ідеал, гармонізований педагогічний діалог, образ педагога-ритора [4, с. 1].

Філософсько-дидактичний підхід до інтерпретації педагогічної риторики має місце в риторичній теорії Г. Сагач. Дослідниця зазначає, що класична риторика в другій половині ХХ століття оновлюється як наука філософсько-дидактичного спрямування – *педагогічна риторика*, мета якої – формування культури риторичної особистості вчителя, який володіє мистецтвом переконливого мовлення та може навчити цього мистецтва своїх учнів, студентів. "Педагогічна риторика сучасності є інтегратором, синтезатором у процесі фахової підготовки вчителя-інтелектуала, вчителя-інтелігента, педагога-оратора й мудреця, який майстерно володіє секретами переконуючої комунікації засобами живого слова" [21, с. 165-166].

Лінгвістичний підхід до феномена "педагогічна риторика" простежується в статті Г. Палиці "Метаслова педагогічної риторики як актуальна проблема комунікативної лінгвістики". Дослідниця пропонує визначення та характеристики ключових термінів педагогічної риторики: "педагогічний дискурс",

"концептосфера "навчання / виховання"", педагогічна ситуація" тощо [17].

Отже, на сьогодні умовно можна виділити кілька підходів до вивчення науковцями суті й особливостей педагогічної риторики: *філософсько-дидактичний, лінгвометодичний, лінгвістичний, лінгвокультурологічний, культурологічний, диференційований* тощо. Ці та інші підходи взаємодоповнюють один одного в межах авторських концепцій педагогічної риторики.

На основі узагальнення підходів учених до тлумачення поняття "педагогічна риторика" виділяємо *комплексний двовимірний підхід* до вивчення його суті. Такий підхід ґрунтується на горизонтальному членуванні досліджуваного поняття (за аспектами, визначальними для розуміння особливостей поняття педагогічної риторики) та вертикальному членуванні (за загальністю і специфічністю галузевого, педагогічного, спрямування риторики). У *горизонтальному* вимірі педагогічна риторика виявляє трьохаспектну суть: 1) наука про механізми доцільного й переконливого мовлення педагога та відповідна навчальна дисципліна, 2) ораторська майстерність педагога, 3) процес доцільного впливового мовлення педагога, зокрема як практична технологія розвивального навчання за допомогою переконливого слова; у *вертикальному* вимірі – двохаспектну: 1) загальна педагогічна риторика та 2) специфічна, тобто фахова, педагогічна риторика, яка становить окрему частину педагогічної риторики, конкретизує загальні положення педагогічної риторики в напрямі фахової діяльності педагога, наприклад учителя історії, учителя математики та інших фахівців освітньої сфери. Саме такий двовимірний підхід беремо за основу нашої концепції педагогічної риторики. Цей підхід увиразнює складність досліджуваного поняття й водночас уможливорює глибше й ширше вивчення його. У контексті сказаного підкреслимо таку закономірність: якщо дослідник розглядатиме специфічні питання фахової педагогічної риторики без попереднього розв'язання загальних, то неодмінно буде щоразу мимовільно, незалежно від свідомості, натрапляти на загальні питання педагогічної риторики.

Відповідно до сказаного **педагогічну риторичу** визначаємо як міжгалузеве поняття, що охоплює кілька аспектів: по-перше, наукову *теорію* про механізми створення,

виголошення й самоаналізу педагогом публічного виступу, про ведення ефективного міжособистісного діалогу та відповідну цій теорії навчальну дисципліну; по-друге, *мистецтво* педагогічного впливу словом, переконанням; по-третє, *процес* доцільного, переконливого мовлення, побудованого на засадах логосу, етосу, пафосу. Закономірно, що суть досліджуваного поняття має риторичну й професійно-педагогічну природу, однак у вітчизняних словниках з риторики та педагогіки цього поняття немає, та, зрозуміло, вчені намагаються заповнити відповідну прогалину, зокрема в термінологічний словник, який уміщено в додатку до посібника "Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі" (за ред. О. Горошкіної, С. Карамана), введено досліджуване поняття: "педагогічна риторика – одна з часткових сучасних риторичних дисциплін, теорія ефективної мовленнєвої комунікації у сфері педагогічної комунікації" [20, с. 233].

Перший аспект досліджуваного поняття виражає єдність наукової теорії і практики професійно-педагогічної освіти, оскільки основу професійно орієнтованої навчальної дисципліни "Педагогічна риторика" становить відповідна наукова теорія. Одне з важливих понять у такій теорії – риторичний текст як продукт риторичної діяльності, характерною ознакою якого є впливовість, що досягається на основі доцільного поєднання в ньому логічного, етичного й пафосного начал. Наукова галузь *педагогічна риторика* виникла на ґрунті поєднання філологічного й педагогічного знання, досліджує закони ефективної мисленнєво-мовленнєвої діяльності в педагогічній сфері й обґрунтовує умови професійно доцільного, впливового, гармонійного педагогічного спілкування, наповненого духовно-культурними смислами. Як професійно орієнтована дисципліна в педагогічному виші чи в системі післядипломної педагогічної освіти педагогічна риторика покликана розкривати засади риторично-педагогічної діяльності й має бути підпорядкована цілям професійної мовленнєвої підготовки педагогів, розвитку в них риторичної компетентності й удосконаленню риторичної культури. На жаль, такий навчальний предмет "перебуває у нас на початковій, навіть ембріональній стадії", – про це справедливо зазначає Г. Клочек [10, с. 7]. Потрібно підкреслити, що педагогічна риторика як наукове знання й особлива навчальна дисципліна формується на основі понять, законів і принципів загальної риторики.

Одне із значень педагогічної риторики – мистецтво професійного впливового мовлення (красномовства, переконливого спілкування в педагогічному дискурсі), що має мовно-естетичну цінність, оскільки становить систему досконалих умінь публічного мовлення, які забезпечують високий рівень риторичної діяльності педагога. У цьому контексті риторичне мистецтво – це педагогічно-ораторська майстерність як вправність педагогічного впливу словом і комунікативними діями на розум і душу учнів, колег, батьків, керівників освітніх установ, представників різних соціальних інститутів. Така майстерність виявляється в професійно-риторичній діяльності педагога й водночас є необхідним компонентом цієї діяльності, її умовою. Риторична майстерність педагога в дискурсній практиці простежується в його риторичних уміннях, які визначають досягнення вагомих результатів риторично-педагогічної діяльності. З огляду на функції педагогічної риторики як майстерності педагога-ритора, які виявляються, з одного боку, в структурі особистості, а з іншого – в процесі риторико-педагогічної діяльності, важливими є такі вміння: *організаційні* (вміння орієнтуватися в ситуації педагогічного спілкування, визначати цілі й проектувати програму публічного виступу та мовленнєвої діяльності, об'єднувати учасників педагогічного дискурсу відповідно до навчальних, розвивально-виховних та інших цілей, спрямовувати й упорядковувати індивідуальні та колективні пізнавально-мовленнєві дії, організовувати процес педагогічного мовлення з певною метою за законами риторики); *пізнавальні* (вміння володіти способами пізнання дійсності, пошуку й опрацювання відомостей – спостерігати, встановлювати аналогії, зіставляти, структурувати, аналізувати факти, аргументи, узагальнювати); *лінгвориторичні* (по-перше, уміння виконувати операції з мовними одиницями; по-друге, адекватно сприймати, інтерпретувати й створювати риторичний текст відповідно до мовних норм; по-третє, здійснювати ефективну мовленнєву діяльність із урахуванням комунікативної ситуації – інформативні, перцептивні, інтерактивні дії, – ідеться про вміння викласти велику кількість інформації у формі монологу і діалогу, пізнати й сприйняти людину в процесі спілкування шляхом слухання, розуміння, оцінювання співрозмовника, взаємодіяти зі співрозмовником, здійснювати взаємний вплив один на одного під час міжособистісного спілкування); *контрольно-оцінні*

(контролювати, оцінювати мовленнєву поведінку співрозмовника, стимулювати його до конструктивного діалогу, здійснювати рефлексію власної мовленнєвої діяльності) тощо.

Як процес професійного мовлення педагогічна риторика становить застосування риторичної теорії в практичній роботі педагога певного фаху й виражається в послідовних діях, процедурах мовотворчої діяльності, мовленнєвої взаємодії, співтворчості, спрямованих на досягнення цілей риторично-педагогічної діяльності фахівця. За словами В. Нищети, "навчений основам риторичної діяльності педагог спроможний організувати педагогічне спілкування в процесі освітньої діяльності як ефективну комунікацію з погляду цілей педагогічного впливу на учнів. Освітня діяльність педагога як риторична дозволить встановити з вихованцями оптимальні комунікативні стосунки у вигляді гармонізуючого діалогу" [14, с. 27]. Дуже важливо в риторично-педагогічній діяльності вчителя вміти не лише продукувати мовлення, а й слухати, чути, вислуховувати співрозмовника. У процесі риторичної діяльності педагог вступає в безпосередні міжособистісні комунікативні зв'язки з різними суб'єктами комунікації: учнями, батьками, колегами-вчителями, соціальним педагогом, психологом, представниками адміністрації, громадськості та ін. Ці зв'язки можуть опосередковуватися за умови використання засобів і способів, що передають інформацію (комп'ютер, телефон; електронна пошта, соціальні мережі, відеоконференції та ін.), та суб'єктів-інформантів, роз'єднаних у часі й віддалених у просторі. Цілком слушно Н. Волкова зазначає, що професійно-педагогічна комунікація – це "система безпосередніх чи опосередкованих зв'язків, взаємодій педагога, що реалізуються за допомогою вербальних і невербальних засобів, засобів комп'ютерної комунікації з метою взаємообміну інформацією, моделювання й управління процесом комунікації, регулювання педагогічних відносин" [3, с. 8].

Аналіз педагогічного досвіду свідчить, що в освітньо-риторичній практиці дуже часто поєднуються два модуси: *мовленнєвий* (монолог, діалог) і *візуальний*, співвідношення між ними формується відповідно до навчальних, виховних і розвивальних цілей, на основі інтеграції вказаних модусів будуються словесно-візуальні повідомлення у вигляді заголовка до піктограми, цитати-епіграфа до уроку, образної комп'ютерної презентації до навчально-виховної, дослідницької теми та ін. Мовленнєві й словесно-візуальні повідомлення в педагогічному

дискурсі мають впливову силу насамперед завдяки метафоризації, риторичним фігурам, красномовним прикладам, переконливим аргументам, мультимедійним технологіям.

У риториці педагога простежується спосіб його доцільного системного переконливого мовомислення. Цей спосіб за логікою викладання думок може бути індуктивним, дедуктивним, аналітичним, синтетичним, за різновидом публічного мовлення – монологічним, діалогічним тощо. Множинне спрямування риторично-педагогічної діяльності зумовлюється різноманіттям ситуацій педагогічного дискурсу. Продуктивний педагогічний дискурс передбачає пошук шляхів ефективного навчання, виховання, розвитку й міжособистісного спілкування в різних освітньо-культурних умовах. Серед ознак сучасної педагогічної риторики можна виділити такі: *доцільність, відкритість, спонукальність, діалогічність, інформаційна насиченість, аргументативність, креативність, поєднання словесного вираження думки й візуальної презентативності, підготовлено-імпровізаційний характер реалізації* тощо.

Отже, пропонована інтерпретація поняття "педагогічна риторика" є складною, оскільки містить кілька складників і формулюється за допомогою таких опорних понять, як "наукова теорія", "майстерність", "процес". Усі складники поняття "педагогічна риторика" взаємопов'язані. Особливості педагогічної риторики виявляються в її функціях. Комплексний підхід у пропонованій концепції педагогічної риторики уможливає виділити *напрями* вивчення досліджуваного поняття в контексті горизонтального й вертикального виміру та *функції* педагогічної риторики (ПР) за кожним напрямом (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Особливості поняття "педагогічна риторика"

Напрями вивчення	Функції педагогічної риторики (ПР)
1. Науковість	Пізнавальна – ПР досліджує закономірності, стратегії і тактики переконливого мовлення вчителя в різних професійних ситуаціях, вивчає проблему мовленнєвої взаємодії в педагогічному дискурсі; інформаційно-наукова – ПР несе певну наукову інформацію; світоглядна – ПР збагачує науковий світогляд дослідника, його ціннісні орієнтири; освітня – ПР наповнює освітній процес сучасними предметними знаннями, пропонує майбутнім педагогам систему знань щодо ефективної професійно-педагогічної

	комунікації; практична – ПР удосконалює педагогічну практику, систему педагогічних відносин.	
2. Майстерність педагогічного впливу словом, засобами красномовства, аргументації, переконливого спілкування	У структурі особистості педагога	У риторично-педагогічній діяльності
	Інтегрувальна – ПР інтегрує вербальні і невербальні прояви; гармонізувальна – ПР гармонізує внутрішній світ педагога, його думки, почуття, мовлення; мотиваційна – ПР мотивує педагога до пошуку ефективних стратегій і тактик мовлення, до текстотворення на основі принципів істини, добра, краси; регулювальна – ПР дисциплінує думку педагога, забезпечує високий рівень саморегулювання професійно орієнтованого риторичного мовлення; самостверджувальна – ПР забезпечує відчуття педагогом власної значущості.	Інформаційна – ПР несе певну інформацію (навчальну, популярно-наукову та ін.), створює умови для взаємообміну інформацією; перцептивна – ПР забезпечує сприйняття й розуміння емоційно-почуттєвих станів співрозмовника; інтерактивна – ПР уможливорює взаємодію учасників педагогічного дискурсу, створює умови для переконливого спілкування; пізнавальна – ПР сприяє ефективному сприйманню й засвоєнню знань, впливає на формування пізнавального досвіду слухачів, співрозмовників; виховна – ПР уможливорює виховання морально-духовних цінностей, мовно-естетичного смаку, патріотичних почуттів; розвивальна – ПР розвиває культуру думки, мовлення, поведінки, виконавської майстерності; сугестивна – ПР здійснює навіювання на аудиторію слухачів, впливає на їхню психіку; експресивна – ПР виражає думки, емоції, почуття педагога й водночас викликає схожий настрій у співрозмовників, захоплює їх відповідними ідеями, почуттями; естетична – ПР викликає у слухачів, співрозмовників приємні асоціації, емоції, насолоду від мовної образності, естетики мовлення педагога.
3. Процес (професійна мовленнєва діяльність як риторична)	Інформаційна – ПР несе певну інформацію (навчальну, популярно-наукову та ін.); переконувальна – ПР схиляє співрозмовників до певної думки; пізнавально-комунікативна – ПР забезпечує пізнання	

	й педагогічне спілкування за допомогою образного монологу чи евристичного діалогу; розвивальна – ПР розвиває думку, лінгвокреативний потенціал суб'єктів педагогічного дискурсу, культуру мислення, мовлення, поведінки з урахуванням норм національного мовленнєвого етикету; виховна – ПР виховує морально-духовні цінності, мовно-естетичний смак, патріотичні почуття; мотиваційна – ПР збуджує інтерес, бажання вивчати освітній предмет, сприяє співпраці; регулювальна – ПР регулює стосунки між учасниками педагогічного дискурсу; мислеформувальна – ПР формує конструктивну думку, розкриває смисли понять; проектувальна – ПР формує вміння проектувати мовленнєві ситуації, програму публічного виступу й мовленнєвої діяльності; об'єднувальна – забезпечує об'єднання фахівців у педагогічне співтовариство.
4. Загальність	Пізнавальна – ПР вивчає й узагальнює класичну спадщину риторики, історичний досвід педагогічного красномовства загалом; світоглядна – ПР збагачує свідомість педагогів професійною лексикою, фразеологією; освітня – ПР пропонує загальні положення, пов'язані з риторичною діяльністю педагога незалежно від його фаху, формує професійну риторичну компетентність педагога; розвивальна – ПР розвиває педагогічне мислення, персональний стиль педагогічного спілкування, професійно-риторичну культуру.
5. Специфічність	Пізнавальна – ПР вивчає й узагальнює історичний досвід педагогічного красномовства, пов'язаний із особливостями фахової діяльності педагога; світоглядна – ПР збагачує свідомість педагогів фаховою термінологією, специфічними афоризмами, характерними для предмета фахової діяльності вчителя тощо; освітня – ПР забезпечує освітній процес специфічними положеннями, пов'язаними з риторичною діяльністю педагога певного фаху, формує риторичну компетентність фахівця-педагога; розвивальна – ПР розвиває професійне мислення й мовлення фахівця-педагога.

Зрозуміло, що умовно виділені в таблиці 1 напрями виміру (вивчення) досліджуваного поняття є взаємопов'язаними, тому ті самі функції простежуються за різними напрямками. Функції педагогічної риторики відображають внутрішні компоненти її змісту, серед них – інформаційний, доказовий, пізнавальний, мисленнєвий,

комунікативний, естетичний, освітній, аксіологічний, розвивальний та ін. Наведений матеріал свідчить про багатofункційність педагогічної риторики, що характеризує об'єкт нашого дослідження як складний, компоненти якого співвідносяться з риторичними потребами освітньо-педагогічної сфери та суспільства загалом. Виділені функції мають різне значення відповідно до цілей професійно-педагогічної діяльності. Запитаність педагогічної риторики в сучасному суспільстві та освітній практиці зумовлює взаємодію риторики з іншими напрямками професійної діяльності педагога, а також визначає важливе місце педагогічної риторики в професійній підготовці.

Сучасні напрями риторизації українськомовного педагогічного дискурсу є проявом комунікативного підходу до організації професійно-педагогічної освіти й ґрунтуються на відомих теоретико-практичних розробках, пов'язаних із ефективними стратегіями і тактиками професійно орієнтованого мовлення. Зокрема, Н. Голуб у монографії "Риторика у вищій школі" пропонує авторську методику навчання риторики майбутніх учителів. Ефективність навчання риторики студентів педагогічних вишів залежить від низки умов, серед них дослідниця виділяє такі: 1) дотримання принципу наступності й перспективності "школа – ВНЗ – самоосвіта"; 2) особистісно орієнтований зміст освіти; 3) урахування фахової специфіки; 4) орієнтація навчального процесу на потреби студента; 5) забезпечення актуалізації поняття "освіта як цінність" шляхом акцентування ціннісного компонента змісту предмета; 6) упровадження кредитно-модульної технології, інтерактивних форм і методів навчання в поєднанні з традиційними; 7) створення умов для самостійної роботи студента; 8) високий рівень фахової підготовки викладача [5, с. 314–315].

Наявність авторських концепцій педагогічної риторики в працях закордонних і українських учених переконує в тому, що назріла об'єктивна потреба й умови запровадження педагогічної риторики як навчальної дисципліни в систему професійно-педагогічної освіти вітчизняних вишів та післядипломної педагогічної освіти. Мета цієї дисципліни безпосередньо пов'язана з професійно-мовленнєвою підготовкою вчителя як ритора-наставника – формуванням його риторичної компетентності професійного спрямування й

розвитком персональної риторичної культури. На сьогодні деякі вищі навчальні заклади та інститути післядипломної педагогічної освіти мають досвід розроблення авторських програм з педагогічної та академічної риторики й запровадження відповідних навчальних курсів, зокрема в Київському університеті імені Бориса Грінченка Г. Бондар розробив дисципліну "Основи мовленнєво-риторичної діяльності вчителя початкової школи (Педагогічна риторика)", у Житомирському державному університеті імені Івана Франка для майбутніх учителів української мови введено "Практикум з педагогічної риторики" (розробник О. Кучерук), у Кіровоградському державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка розроблено програму навчальної дисципліни "Риторика вчителя-словесника" (автор Г. Клочек), у Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка розроблено програму варіативної навчальної дисципліни для підготовки магістрів "Академічна риторика" (розробники О. Семеног, О. Рудь) і т. д.

Отже, дослідження поняття "педагогічна риторика" з погляду структурно-змістової диференціації свідчить, що воно не має однозначного трактування, оскільки можна виділити в ньому різні аспекти. Педагогічна риторика – це міжгалузеве поняття, що охоплює наукову *теорію* про механізми створення, виголошення й самоаналізу педагогом публічного виступу (риторичного тексту), ведення міжособистісного діалогу, закони мисленнєво-мовленнєвої діяльності в педагогічній сфері та відповідну навчальну дисципліну; *мистецтво* ефективного живомовного професійного слова; *процес* доцільного, переконливого педагогічного мовлення, побудований на засадах логосу, етосу, пафосу. Застосований комплексний підхід до інтерпретації педагогічної риторики є орієнтиром для формування широкого розуміння суті й особливостей її як об'єкта дослідження. Педагогічна риторика тісно пов'язана з академічною риторикою, між цими поняттями існують відношення взаємодоповнення.

Незначна увага до окресленої проблеми в минулому столітті стала причиною недостатнього розвитку риторичної культури педагогів. Вихід із цієї ситуації вбачаємо в запровадженні курсу педагогічної риторики у ВНЗ, у систему післядипломної підготовки вчителів та в програму самопідготовки освітян, оскільки педагогічна риторика є

умовою ефективності педагогічного дискурсу й успішної професійної діяльності освітніх працівників.

Список використаних джерел

1. *Абрамович С. Д.* Риторика : [навч. посіб.] / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. – Львів : Світ, 2001. – 240 с.
2. *Бондаренко Г. А.* Історія педагогічної риторики : [навч. посіб.] / Геннадій Бондаренко. – К. : Персонал, 2012. – 276 с.
3. *Волкова Н. В.* Професійно-педагогічна комунікація : [навч. посіб.] / Н. В. Волкова. – К. : Академія, 2006. – 256 с.
4. *Габідулліна А. Р.* Навчально-педагогічний дискурс: категоріальна структура та жанрова своєрідність (на прикладі шкільного предмета "російська мова") : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філолог. наук : спец. 10.02.02 "Російська мова" / А. Р. Габідулліна. – К., 2010. – 30 с.
5. *Голуб Н. Б.* Риторика у вищій школі : [монографія] / Н. Б. Голуб. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 400 с.
6. *Горобець Л. Н.* Педагогическая риторика в системе профессиональной подготовки учителя-нефилолога / Л. Н. Горобець // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2007. – № 42. – Т. 9. – С. 132–144. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://lib.herzen.spb.ru/media/magazines/contents/1/9\(42\)/gorobets_9_42_132_144.pdf](http://lib.herzen.spb.ru/media/magazines/contents/1/9(42)/gorobets_9_42_132_144.pdf)
7. *Дроздова І. П.* Формування українськомовної риторичної компетентності майбутніх викладачів нефілологічних дисциплін / І. П. Дроздова // Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі : [зб. наук. праць (за мат-ми Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції 23 квітня 2015 р.)] ; за ред. проф. К. Я. Климової. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – С. 43–49.
8. *Капська А. Й.* Педагогіка живого слова : [навч.-метод. посіб.] / А. Й. Капська. – К. : ІЗМН, 1997. – 140 с.
9. *Климова К. Я.* Лекційне красномовство у підготовці майбутніх учителів-риторів до професійної діяльності / К. Я. Климова // Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі : [зб. наук. праць (за мат-ми Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції 23 квітня 2015 р.)] ; за ред. проф. К. Я. Климової. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – С. 23–28.
10. *Клочек Григорій.* Зі студій про літературну освіту : [збірник статей та матеріалів] / Григорій Клочек. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. – 192 с.
11. *Курінна А. Ф.* Розвиток риторичних можливостей особистості в професійній педагогічній діяльності / А. Курінна // Корицька Г., Курінна А., Присяжнюк Ю., Путій Т. Шляхи формування професійної компетентності вчителя-словесника в процесі викладання філологічних дисциплін : [монографія]. – Запоріжжя : Акцент Інвест-трейд, 2014. – С. 30–55.
12. *Мартиненко С. М.* Особливості підготовки майбутнього вчителя початкової школи до мовленнєво-риторичної діяльності / Світлана Мартиненко, Геннадій Бондаренко // Рідна мова (Квартальник українського вчительського товариства у Польщі). – 2013. – №19. – С. 82–88. Режим доступу: <http://elibrary.kubg.edu.ua/2979>
13. *Мацько Л. І.* Риторика : [навч. посіб.] / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – [2-е вид., стер.]. – К. : Вища шк., 2006. – 311 с.

14. Методика навчання риторики в школі : [навч. посіб.] /Автор-укладач В. А. Ницета. – К. : Центр учбової літератури, 2014. – 200 с.
15. Михальская А. К. Педагогическая риторика: история и теория : [учеб. пособ.] / А. К. Михальская. – М. : Академия, 1998. – 432 с.
16. Нікітіна А. В. Педагогічний дискурс учителя-словесника: [монографія] / А. В. Нікітіна. – К. : Ленвіт, 2013. – 338 с.
17. Палиця Г. Метамова педагогічної риторики як актуальна проблема комунікативної лінгвістики / Г. С. Палиця // Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. – С. 107-111. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ena.lp.edu.ua>
18. Педагогическая риторика : [учеб. для студ.] / [Л. В. Ассуирова, Н. Д. Десяева, Т. И. Зиновьева и др.] ; под ред. Н. Д. Десяевой. – 2-е изд., стер. – М. : Академия, 2013. – 256 с.
19. Пінчук Ю. В. Риторика, культура та техніка мовлення корекційного педагога : [навч. посіб.] / Ю. В. Пінчук. – К. : КНТ, 2015. – 160 с.
20. Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі : [навч. посіб.] / О. М. Горошкіна, С. О. Караман, З. П. Бакум та ін. ; за ред. О. М. Горошкіної, С. О. Карамана. – К. : АКМЕ ГРУП, 2015. – 250 с.
21. Сагач Г. М. Риторика : [навч. посіб.] / Г. М. Сагач ; [вид. 2-е, перероб.]. – К. : Ін Юре, 2000. – 568 с.
22. Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки : [зб. наук. праць за матеріалами наук. семінару] ; за ред. Т. А. Космеди. – Львів : ПАІС, 2007. – 267 с.